

Gárdonyi Zsolt

ÉDESAPÁMRÓL

(Megjelent a "Zsoltár" című, időközben megszűnt református egyházzenei folyóirat 1996 / 4. számában)

E sorok írásakor ezerkilencszázkilencvenhatnak, tehát annak az esztendőnek a végén járunk, amely édesapám születésének kilencvenedik és halálának tizedik évfordulóját is magával hozta. Ha most ennek kapcsán az ő életére és életművére röviden visszatekintve néhány emléket eleveníték fel a „Zsoltár“ felkérésére, akkor nem az ő személyének a kihangsúlyozása a cél, hanem egy keresztyén alapgondolat konkrét, biztató példán át történő megvilágítása: Isten minden időben és a mindenkori történelmi körülményektől függetlenül utat mutat azoknak, akik őt keresik. Az ótestamentum nyelvezetén, az első zsoltár első két versében ez így fogalmazódott meg: **„*Boldog ember az, a ki nem jár gonoszok tanácsán, bűnösök útján meg nem áll, és csúfolódók székében nem ül; hanem az Úr törvényében van gyönyörűsége.*“**

Ez a gondolat az Istenhez való viszonyról, a mindenkori emberi lét alapkérdéséről beszél, melynek felvetése nem függ az ótestamentum, vagy egy bizonyos ország, vagy esetleg valamilyen sejtelmes „régis szép idők“ adottságainak feltételezésétől. Hogyan éltem meg például az ötvenes-hatvanas évek Magyarországon azt, hogy Isten embere nem jár „gonoszok tanácsán“ és a „csúfolódók székében nem ül“? Úgy, hogy éreztem és láttam, édesapám ezekben az időkben is változatlanul hű maradt önmagához, hitéhez: a csúfolódók székeiben soha nem ült.

Mindazok, akik velem együtt azokban az időkben voltak diákok, bizonyára pontosan emlékeznek még azokra a vörös lepedőkkel terített áprilisnegyedikei vagy novemberhetedikei asztalokra, melyek mellől „ünnepi“ szónokok sulykolták az iskolák, szakiskolák, főiskolák és egyetemek összeterelt népébe a kommunizmus dicséretét. A szokásos képlet ilyenkor például a Zeneakadémia pódiumán így állt össze: a főiskola hivatalos vezető személyiségei plusz az intézményi párt- és KISZtitkárok. A lelkeknek ebben az államilag előírt, menetrendszerű megerősöklésében még a zeneakadémiai nagyterem orgonájának is közre kellett működnie az Internacionálé és a szovjet himnusz hangjaival. Ilyen alkalmakkor a párt helyi élcsapata látható módon is maga mellé ültette azokat, akik kaphatóak voltak a mindenkori zászlólengetésre. A vörös asztaloknál annak idején mintaszerű ájtatossággal ott székelő „haladó értelmiségiek“ jónéhánya egyébként 1990 után érdekes kanyart vett: egyikük újabban például miséket komponál, másikuk pedig a marxista zeneesztétika helyett most református ügyeket reprezentál . . .

De ugyanakkor voltak hajlíthatatlan jellemek is, nem is kevesen. Így vessünk egy pillantást édesapám életútjára, családi hátterére. Nagypám, Dr. Gárdonyi Albert történészprofesszor a Fővárosi Levéltár egykori főigazgatója volt, aki a budapesti Nagyvárad-téri református gyülekezetben hosszú évekig a presbiteri tisztséget is betöltötte. Apai nagyanyám, Weigl Mária, mint az egykori Liszt-tanítvány, Thomán István növendéke 1904-ben Bartók Béla évfolyamtársaként kapott zongoradiplomát a budapesti Zeneakadémián. Nagyszüleim 1905-ben kötöttek házasságot, édesapám mint első gyermekük 1906. április 25.- én született Budapesten.

Gárdonyi Zoltán tizenhét évesen érettségizett, és életútja a Budapesten Kodály Zoltánál és Berlinben Paul Hindemithnél kitüntetéssel végzett zeneszerzés-tanulmányai valamint a berlini egyetemen szerzett zenetudományi doktorátusa után 1931-ben Sopronba vezetett. Itt tíz évig az Evangélikus Tanítóképző, illetve a Theológia zenetanáraként és a városi szimfonikus zenekar karnagyaként, majd 1941-től kezdve mint a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola zeneelmélet-professzora fejtett ki szerteágazó tevékenységet.

A negyvenes évekre esnek a személyes vonatkozású fordulatok legjelentősebbjei: szüleim ekkor ismerték meg egymást Budapesten, és itt is keltek egybe 1942 végén. Édesanyám, Wallrabenstein Jakab evangélikus lelkész Ilona leánya, a Zeneakadémián 1939-ben szerzett tanítóképzőintézeti ének- és zenetanári diplomát. Itt említem meg, hogy nővéremmel együtt (ő 1945-ben született, én 1946-ban) ily módon immár harmadik Gárdonyi-generációként voltam a budapesti Zeneakadémia hallgatója.

Édesapám huszonhat éven át, 1967-ig tanított a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán, ő volt a Zeneakadémia 1948-ban feloszlott protestáns egyházzenei tanszakának utolsó vezetője is. Tanítványai soraiból került ki a mai magyar zeneélet számos közismert személyisége. Zeneszerzői, pedagógiai és kutató munkájához hamarosan egyre-másra járultak a legkülönbözőbb további feladatok: a Magyar Tudományos Akadémia Kodály Zoltán elnökleve alatt működő Zenetudományi Bizottságában, majd a Dunamelléki Református Egyházkerület Énekügyi Bizottságának tagjaként, és mint magyar, német valamint francia zenei lexikonok, illetve nemzetközi zenetudományi kongresszusok magyarul és németül egyaránt legmagasabb szinten publikálni és előadni tudó munkatársa.

A hatvanas évek közepén Németország egyik legjelentősebb zenei kiadóvállalata, a kasseli Bärenreiter Verlag felkérésére édesapám készítette el az új Liszt-összkiadás tervezetét és kezdte meg a sorozat első köteteinek kiadását. Közismert tény, hogy Gárdonyi Zoltán nemzetközileg is nagyrabecsült zenetudományi munkásságának mindenekelőtt a Bach- és a Liszt-kutatás köszönhet alapvető jelentőségű felismeréseket.

Édesapám átfogó látásmódjából és tevékenységéből természetszerűen következett egyházzenei elkötelezettsége is. Szavai és tettei egységéből sugárzott az a felismerés, amelyre már a 8. zsoltár is utal: az ember Isten kezéből kapta azt a sajátos, őt minden egyéb élőlénytől megkülönböztető képességét, hogy keresse Urát és éppen szellemi adományai által válaszolhasson Teremtője benne megszólaló szavára.

Éppen **ezért nem mindegy**, hogy például hogyan énekel egy keresztyén gyülekezet, nem mindegy, milyen zene hangzik el a templomban, és nem mindegy, hogy az egyházzene gazdag kincseinek ápolását, az Istentől ajándékba kapott kreatív képességeknek a jelenkori zeneszerzésben is megnyilatkozó dimenzióit vagy például az orgonaépítést milyen szinten tartják szükségesnek a hivatalos egyházak. Mindez nem új gondolat: a zeneélet és a hitélet kölcsönös egymásrautaltsága, a hit és a művészet közös gyökere minden idők keresztyén muzsikusi számára világos volt.

Ez a szemléletmód azonban sokáig Magyarországon sem számíthatott különösebb népszerűsége: egyrészt még az úgynevezett „békebeli“ időkben is úgy tűnt, hogy a Pató Pál úr féle „jó ez így is“ jellegű magatartásformák és az Ady Endre-i „magyar ugar“ bénító összefonódása hathatósan rögzíti az egyházzenei igénytelenség állapotát is. Sajnos az egyház tisztségviselői között mindig is akadtak olyanok, akik a művészetellenességet mint hallgatólagosan is vallásosként feltételezett „erényt“, hivatalból gyakorolták – a reformáció gondolkörét teljességgel félreértve, avagy azt nem ritkán félrevezető módon csupán saját zeneietlenségük takargatására felhasználva.

Az 1948-as ideiglenes énekeskönyv bevezetése és színvonala ugyanakkor sok tekintetben reménysugarat jelentett a református egyházzene számára. Miután az addig a Zeneművészeti Főiskolán folyó egyházzenei képzés 1948-ban megszűnt, édesapám a nyomasztó politikai légkör ellenére, mint a Zeneakadémia aktív professzora vállalkozott arra, hogy szabadidejében az egyházon belül, a budapesti református teológián az új lelkészgeneráció számára heti néhány órában egyházzenei tanítva ébren tartsa a fent vázolt szemléletmód gyakorlati alkalmazását. 1953-ban ennek a munkának a folytatására kérte fel Csomasz Tóth Kálmánt, a régi magyar dallamokkal foglalkozó lelkészt.

Az új énekeskönyvhöz kapcsolódó, máig is országszerte használatos Református Korálkönyv többéves előkészítő munkálatait az ötvenes évek viszonyai közepette felvállalva, édesapám volt e nagyjelentőségű kiadvány szerkesztőbizottságának vezetője. Ezt követően óriási energiával sikerült – minden akkoriban szokásos állami akadémikuskodás és egyházhivatali közöny ellenére – a ma már természetesnek tűnő kántorképző tanfolyamokat létrehozni, illetve fellendíteni.

Édesapám munkásságában is bebizonyosodott, hogy „***Áldott az a férfi, ki az Úrban bíz, és a kinek bizodalma az Úr; mert olyanná lesz, mint a víz mellé ültetett fa, a mely a folyó felé bocsátja gyökereit, és nem fél, ha hőség következik, és a levele zöld marad; és a száraz esztendőben nem retteg, sem a gyümölcsözéstől meg nem szűnik***“ (Jeremiás 17, 7-8). Hiszen édesapám sokrétű tevékenysége mellett, még az ötvenes és hatvanas évek „hősege és szárazsága“ idején is számtalan szimfonikus, kamarazenei, valamint kórus- és orgonamű született, utóbbiak nagyrésze református, evangélikus vagy baptista kórusok felkérésére. (Itt „pars pro toto“ a fóti és kecskeméti református énekkarokat, a Debreceni Református Kollégium Kántusát valamint a budapest-kelenföldi evangélikus gyülekezetet szeretném első sorban megemlíteni.)

Gárdonyi Zoltán orgonaművei és bibliai szövegzenésítései a huszadik századi protestáns egyházzene repertoárjában egyedülálló értéket képviselnek. Mint a „víz mellé ültetett fa“, édesapám is a „folyó felé bocsátotta gyökereit“, és az Ige, ez a legtisztább forrás élte őt mind művészetében, mind hétköznapjaiban. Élete így tudott áldássá válni családjá, tanítványai és az egyházzene számára is.

Munkásságának nagyrésze nyugállományba vonulása után sem maradt abba. Az akkori korhatár adta első lehetőséget megragadva, édesapám már hatvanegy éves korában nyugdíjaztatta magát és 1972-ben családjával együtt Németországba települt. Ehhez a döntéshez több tényező járult hozzá: az első a hatvanas évek értelmiségének árulása feletti mély csalódás volt.

Az egy kis relatív jólétért cserébe adott megvesztegethetőség jelensége, a gondolkodás akkori önkéntes öncenzúrája az utóbbi évek magyarnyelvű sajtójában már számos visszatekintő elemzés tárgya volt, és ez a ragály még a szűkebb kollégai és rokoni körökben is szedte az áldozatait. (Egy apró, mindennapiságában jelkép értékű példa: közismerten vallásos, hazafias érzelmű szülők tizen- és huszonéves gyermekei otthonukban gyakran egészen 1989-ig egy szót sem hallottak 1956-ról, vagy Nagy Imréről. De „külön-oroszra“ ugyanakkor járatták őket az egyébként becsületes gondolkodású szüleik...)

Ezek a tapasztalatok egybeestek még egy további, az egyházon belüli magányosságot is érzékeltető tényezővel, az itt uralkodó állapotok feletti elkeseredéssel (melyeknek romlottsága nem csak abban nyilvánult meg, hogy például néhány főpap milyen szorgalmasan járt élen a szovjet gyarmatrendszer elvárásainak kiszolgálásában, magyarországi és világbéketanácsi szinten egyaránt). Ezen túlmenően szüleim számára különösképpen a zenei szakszempontok hagyományos egyházhivatali semmibevétele rajzolódott ki fájdalmasan kiújuló élességgel, amikor a református zsinat a hatvanas években az 1948-ban ideiglenesként bevezetett énekeskönyvet hirtelenjében minden revízió nélkül, úgyszólván „fű alatt gurítva“ végleges rangra emelte.

Igy hálálta meg a református egyház azt a testvéries türelmet, amellyel édesapám annak idején a Korálkönyv létrejötte érdekében, ennek szerkesztőbizottsági elnökeként tudományos és művészi meggyőződését egyelőre – és az énekeskönyv később esedékes revíziójának feltételezésével ! – hajlandó volt alárendelni a „hivatalos egyházi tekintélyhez jutott purista többségnek“ (idézet édesapámnak a „Szélsőjegyzet a magyar református énekeskönyvhöz“ című, 1979-ben Németországban írt tanulmányából, amely csak 1992-ben jelenhetett meg Magyarországon). Pedig a Református Korálkönyv (1959) Gárdonyi Zoltán tollából való előszava a szélesebb egyházzenei nyilvánosság előtt is kifejezésre juttatta a revízió szükségességét: ez a kiadvány nem akart és nem is tudott elébevágni „*az énekeskönyvünk próbakiadására váró revízióknak*“. Édesapám több évtizedes zenetudományi, egyházzenei és zenepedagógiai fáradozásainak az arculcsapása volt az a könnyedség, amellyel a Zsinat a szakszerű zenei oldalról érkező énekeskönyv-jobbítási szempontokat egyszerűen ignorálta – feltehetőleg a „jó ez így is“-mentalitás és a zenével foglalkozó lelkészek hiúságának sajátos egybeesése folytán.

A magyar református egyházzene sorsára és Gárdonyi Zoltán szellemi örökségére visszatekintve szomorú tény, hogy ez eljárási stílus jó harminc évvel később szinte kísérteties pontossággal megismétlődhetett, amikor az elmúlt évben egy elsőprő többségben nem zenei szakemberekből álló, de énekügyinek nevezett bizottság még a magasfokú zenei szakértelmet igénylő kérdésekben is teljhatalmú döntéseket hozva eljárta egy új, a következő évtizedeket meghatározó énekeskönyv minőségi esélyeit.

Ismét elkerülhetetlen természeti jelenségként kellett tudomásul venni, hogy az énekügyi bizottságot létrehozó egyházi apparátus funkcionáriusai továbbra is feudális oligarchák módjában uralkodnak: ugyanis a püspöki hivatalok az egyházkerületeikben hosszú évek óta tevékenykedő és zeneakadémiai végzettséggel rendelkező református egyházzeneészeket egy kivétellel még csak meg sem kérdezve döntöttek arról, hogy a Zsinati iroda felkérésére kiket delegálnak ebbe a grémiumba. Miután az előkészítő munkából és a döntéshozatalból így módon már eleve kizárták az ország erre legalkalmasabb erőit, e torz összetételű bizottság még csak azt sem tartotta szükségesnek, hogy reagáljon a kvalifikált egyházzeneészek 1995. augusztus 31-i, a tervbe vett énekeskönyv minősége érdekében megfogalmazott állásfoglalására. Amikor az új énekeskönyv megjelenése után, 1996 őszén a Református Egyházzeneészek Munkaközössége a keresztyén és szakmai felelősségtudat alapján közzétette kritikai észrevételeit, akkor éppen a szakvéleményeket előzőleg gondosan kizárók hivatalos képviselője vádolta meg a ReZeM elnökségét „szeretetlenséggel“. Nem szükséges eldönteni, hogy ez a fajta szemrehányás képmutatás avagy cinizmus volt-e, hiszen a történet tanulsága mindenképpen egyértelmű: ignorálni és lehangolni tehát szabad a szeretet jegyében, de emiatt feljajdulni nem szabad.

Klasszikus példája ez annak, hogy miként degradálódik egy tárgyi kérdés egyházhivatali kezekben hatalmi kérdéssé. Ilyen viszonyok között érdemes azon elgondolkozni: mennyi igény volt, van vagy lesz Magyarországon kvalifikált egyházzenei képzésre és ezeknek a főiskolai szintű képzésére? Vajon az egyházzenei kérdések megközelítése mindenkor csak a egyházhivatali tisztségviselők éppen meglévő vagy hiányzó zenei adottságainak, közönyüknek vagy esetleges jóindulatuknak a véletlenszerű hatalmi függvénye lehet? Nem kellene a hitélet és a művészet viszonyának kérdéseire sokkal inkább bibliai alapokon keresni a választ? Azokban, akik a legnehezebb körülmények között is a magyarországi protestáns egyházzene felvirágoztatására szánták az életüket, a leírt körülmények láttán valóban elhatalmasodhat az az életérzés, hogy számukra – Vörösmarty után szabadon – e hazán kívül mindenütt van hely a nagyvilágon.

Bevallom, hogy édesapám helyzetére tekintve nekem már ez volt a benyomásom 1968-ban is, amikor szüleim és nővérem kivándorlása előtt négy évvel Németországba települtem. Miután ők 1972-ben követték példámat, családuk tagjai édesapám utolsó tizennégy életévében ismét egymás közelében élhettek.

A németországi újrakezdést családuk Isten útmutatásaként élte meg. Édesapám haláláig töretlen alkotóerejét a kivándorlása után keletkezett nagyszabású kompozíciók sora is példázza. Zeneszerzői tevékenységének ebben a virágzóan termékeny szakaszában új művei az európai egyházzene legismertebb központjaiban kerültek bemutatásra és ezekből rövid időn belül számos rádió- és hanglezefelvétel készült Németországban.

Csak a történelmi teljesség jegyében szükséges itt megjegyezni, hogy ugyanekkor a Magyar Rádió Zenei Osztályának kartotékjában még mindig ez a belső utasítás állt Gárdonyi Zoltán nevével: „évente egyszer sugározható“. Ezt a kéziratos bejegyzést Hajna nővérem rövid rádiós ténykedése idején, 1970-ben (!) saját szemével olvasta. Akinek fogalma van az akkori viszonyokról, könnyen megérti, hogy miként került alkalmazásra a káderlap eme tipikus bejegyzése a gyakorlatban: az „Illetékes Elvtárs“ ezt az utasítást felfogva és szokás szerint „túllihegve“, inkább még évente egyszer sem sugározta Gárdonyi Zoltán műveit. Ahogy ezt annak idején egy ismerősünk egy hasonló összefüggésben találóan megjegyezte: „... micsoda gazdag ország lehet az, ahol a természeti és szellemi kincsekkel így lehet bánni!“.

Félreértések elkerülése érdekében hadd húzzam alá, hogy az ilyesfajta hátratételek, melyekben annak idején egyébként sokan másoknak is ugyanúgy részük volt, édesapámat teljesen hidegen hagyták. A dolgoknak ez a hétköznapi, proletárdiktatúrás szintje őt egyszerűen nem érdekelte, és emiatt ő – velem ellentétben – soha nem gondolt volna kivándorlásra.

Édesapám utolsó éveinek számomra különösen emlékezetes eseményeihez tartoznak a Debreceni Kollégiumi Kántussal való németországi találkozásai (Düsseldorf 1979, Karlsruhe 1981), a Karasszon Dezső felkérésére 1983-ban komponált harmadik orgonaszonáta keletkezésének hetei és a szerző jelenlétében lezajlott ősbemutatója Wiesbaden-ben, valamint édesapám utolsó budapesti útja, amikor 1984 április végén a Liszt Ferenc Társaság tiszteletbeli tagságáról szóló díszoklevelet átvéve, felejtethetetlen előadást tartott a Zeneakadémián.

Két operációja és rákbetegsége folytán napjai ezután már jórészt ágyhoz kötve, de mindvégig szellemi energiái teljes birtokában teltek, további új műveken dolgozva. Már súlyos betegsége végső fázisában, 1985 decemberében készült el legutolsó kompozíciója, a hitvallás erőteljes bizonyosságát sugárzó, ünnepi orgonakorál: "Erős vár a mi Istenünk".

Amikor 1986 folyamán édesapám nyolcvanadik születési évfordulója alkalmából Európa és Amerika összesen mintegy ötven városában hangzott el Gárdonyi Zoltán egyházi és világi zenéje, akkor ő ezeknek a hangversenyeknek egy részét a neki megküldött műsorlapok, sajtóbeszámolók vagy hangfelvételek révén még tudomásul vette.

Édesapám 1986. június 27-én tért vissza Teremtőjéhez, de zenéje azt ezt követő évek során is tovább szárnyalt: születésének kilencvenedik és halálának tizedik évfordulóján, 1996-ban már nem is tudtam áttekinteni az ebből az alkalomból Magyarországon és világszerte megrendezett zenei események számát. Csak arról tudok beszámolni, hogy mint orgonista egyedül ebben az egy évben (1996) csupán jómagam 11 ország 25 városában tettem eleget olyan koncertmeghívásoknak, melyeknek műsora édesapám orgona- és kórusműveit tartalmazta (Németország, Magyarország, Anglia, Franciaország, Görögország, Kanada, Norvégia, Portugália, Svájc, Svédország, USA).

1996 áprilisában a Gárdonyi Zoltán Emlékverseny immár harmadik alkalommal kerülhetett megrendezésre, ezúttal Győrött, egy országos orgonaverseny formájában. Itt ugyanolyan lelkesítő volt hallani a fiatal magyar orgonisták játékát, mint néhány nappal később édesapám kórusműveinek egyik angol nyelvű előadását Amerikában, amely után egy ottani egyetemi énekkar tagjai mondták el nekem megindultan, hogy most, ezen az estén értették meg igazán az éppen kórusműként előadott 23. Zsoltár szavainak tartalmát . . .

Ilyen gazdag ajándékokra tekintve azokkal a szavakkal zárom visszpillantásomat, amelyek édesapám harmadik orgonaszonátájának kéziratát is befejezik:
Soli Deo Gloria!